

Oilalarda Ijtimoiy-Psixologik Adaptatsiyalar

Ummatova Sitora Shavkatullayevna

Sharof Rashidov nomidagi, Samarqand davlat universiteti, Amaliy psixologiya kafedrasida dotsenti,
Psixologiya fanlari bo'yicha, falsafa doktori (PhD)
ummatovasitora@samdu.uz

Axatova Dilbar Botirovna

Sharof Rashidov nomidagi, Samarqand davlat universiteti, Ijtimoiy-siyosiy fanlar fakulteti, Amaliy
psixologiya ta'lim yo'nalishi, 204-guruh talabasi
axatovadilbar@samdu.uz

Annotatsiya: Maqolada o'zbek oilalarida tarixan qadr topgan o'ziga xosliklar tadqiq qilinib oilaviy munosabatlarda har bir ishtirokchining o'ziga xos o'rni, vazifalari va burchlari psixologik jihatdan yoritib berilgan. Oila kabi murakkab insoniy va ijtimoiy hodisaning tabiati nafaqat oila ichidagi munosabatlar, balki ijtimoiy-iqtisodiy, tarixiy, milliy va boshqa sharoitlar bilan belgilanishi ko'rsatib o'tilgan. Aynan oilada fuqaro shaxsining asoslari, uning qadriyatli munosabati va yo'nalishlari shakllanadi, uning mazmuni ijtimoiy adolatli, huquqiy va iqtisodiy jihatdan samarali jamiyat ehtiyojlariga javob berishi ta'kidlab o'tildi.

Tayanch tushunchalar: Psixologiya, oila, qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar, hoslik, sharoit, shaxs, jamiyat, axloq va huquq normalari.

Yurtimizda azaldan oilaviy munosabatlarda milliy o'ziga xoslik kayfiyati ustuvorlik qiladi. Sharqona milliylik shunday shakllanib kelganki unda o'zbek oilalarida tarixan qadr topgan o'ziga xosliklar bor. Bular jumlasiga, oilaviy munosabatlarda har bir ishtirokchining o'ziga xos o'rni, vazifalari va burchlari bilan bir-biridan farq qilishi kabilarni kiritish mumkin. Ma'lumki, oila sohasi borasida G'arb modellari, nisbatan bizdagi oilaviy munosabatlardan farq qiladi. O'zbek oilalarida shakllangan va odat tarziga kirgan, kattalarga hurmat, erkak kishining roli yuqoriligi, farzand tarbiyasiga jiddiy e'tibor, mehr-oqibat va g'amxo'rlik tug'ularining ustuvorli, oilaning shakllanishi va faoliyatida mahalla va boshqa subektlarning roli kabi ko'plab elementlarni o'z ichiga oladi. Oilaning mustahkamligiga allomalarimiz ham jiddiy e'tibor qaratgan. Bu borada Abdurauf Fitrat: "Har bir millatning saodati va izzati shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik esa millat oilalarining intizomiga tayanadi, mamlakat va millat ham shuncha kuchli bo'ladi. Agarda bir mamlakatning aholisi axloqsiz va johillik bilan oilaviy munosabatlarni zaiflashtirib yuborsa va intizomsizlikka yo'l qo'ysa shunda bu millatning saodati va hayoti shubha ostida qoladi" deb ta'kidlagan.

Yurtimizda oila sohasida olib borilayotgan islohotlar ham "oila jamiyatning tayanch tuzilmasi" tamoyili asosida o'tkazilmoqda. Vaholangki, islom dinida ham nikoh-oila munosabatlariga chuqur yondashuvlar uchraydi. Oila borasidagi diniy, ilmiy va falsafiy yondashuvlarni kuzatsak, oila barqarorligida er-xotin munosabatlari asosiy o'rin tutishini ko'ramiz. Masalan, islomda nikoh orqali inson va oilani ulug'lashga, erkak va ayolning huquqlariga, ularning sha'niga va oilada tinchlikni saqlashga katta e'tibor qaratilgan: "Ayollar (uchun belgilangan huquqlar) o'z me'yorida erkaklar (huquqi) bilan tengdir".

XII asrda yashab o'tgan mashhur fiqh olimi Burhonuddin Marg'loniyning «Hidoya» asarida yozilishicha, oila va nikoh masalasida ma'rifiy-tarbiyaviy ahamiyatga ega hukmlardan biri ayolning nikohda qanday haq-huquqlari borligi haqidagi bilimga ega bo'lishidir: «Nikohning asl mohiyati haqida ilm bo'lishi shart. Chunki, qiz bola faqat ilm bo'lgandagina tasarruf eta oladi. Bu dunyo ilm olish dunyosi, bunda johillik uzr bo'lolmaydi». unda oilaviy hayotning asosiy tashkilotchilari va «Hidoya»da oila va nikohga oid hukmlarning ijtimoiy ahamiyatga ega tomoni erkak va ayolning ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy va aqliy jihatdan bir-biriga teng bo'lishiga e'tibor qaratilganidir: «Nikohda tenglik e'tiborga olinadi. Payg'ambarimiz (S.A.V.) aytganlarki: «Ogoh bo'lingki, ayollarni faqat o'zlariga teng bo'lgan kishigagina bersinlar». Bundan ko'rinib turibdiki azaldan o'zbek xalqida oilaviy munosabatlarda teng huquqlilik va ixtiyoriylikka keng o'rin ajratiladi. Islomda er-xotin o'rtasidagi munosabatning davomiyligini ta'minlash uchun o'ziga xos qonun-qoidalar joriy qilingan. B a'zolari bo'lmish er va xotinning har biriga o'ziga xos burch va vazifalar yuklangan, bir-biriga nisbatan haq-huquqlari ham belgilab berilgan. Bu haqda Qur'onning bir qator suralarida oyatlar keltiriladi: "Erkaklar xotinlar ustidan (oila boshlig'i sifatida doimiy) qoim turuvchilardir. Sababi – Alloh ularning ayrimlari (erkaklar)ni ayrimlari (ayollar)dan (ba'zi xususiyatlarda) ortiq qilgani va (erkaklar o'z oilasiga) o'z mol-mulkularidan sarf qilib turishlaridir" (Niso surasi, 34-oyat); "Va yaxshilik ila ularning burchlari muqobilida haqlari ham bordir" (Baqara surasi, 228-oyat). Agar er va xotin bu qoidalarga amal qilsa, bir-biriga nisbatan zimmasidagi burch va mas'uliyatini his qilib sidqidildan ado etsa, bunday oila baxt va saodat qasriga aylanadi. Bunday oilada tug'ilgan farzandlar ham go'zal tarbiya topadi va ulardan jamiyatga foydasi tegadigan insonlar yetishib chiqadi. Islom dini har bir er va xotin uchun o'ziga xos huquqlarni ishlab chiqish bilan birga, ularga muayyan majburiyatlarni ham yuklagan. Bularning ba'zilari er va xotin o'rtasida mushtarak bo'lsa, ba'zilari erga, ba'zilari xotinga tegishlidir.

Oilaviy munosabatlar ikki kishi er va xotin orasidagi hissiyotlarga asoslanib shakllanadi. Agar hissiyotlar ortda qolib, hayot muammolari ustun kelib, er ozini tergovchi sifatida tutsa, xotini doimiy tergov ostida ushlansa, yoki xotini doimo moddiy muammolar, boylik, ro'zg'or hisob-kitobini qilib erni doimo tergasa birbirlariga bo'lgan his-tuyg'u yoqolib ketadi.

Er va xotin bir-birlarini juda yaxshi biladigan, tushunadigan – deb o'ylashadi. Aslida esa yaqin odamni ichki dunyosini ko'ra bilish uni tushunishni xohlashmaydi. Er va xotin turmush qurib, jismonan bir-biriga yaqinlashgani bilan qalban yaxshilik bu boshqa narsa. Bu yaqinlikka erishish uchun unga intilish, qiziqish va yaqin odami bilan doimo suhbatda bolish, suhbat orqali uni ichki dunyosiga kira olish kerak. Bu munosabatlar qiziquvchan, erkin va teng huquqli insonlar orasida paydo boladi. V.A. Sisenko oilaviy munosabatlarni mustahkam yoki sustligini asosi er va xotin bir-birlarini ko'nglini ola bilishidadir deb biladilar. Ularning bir-biriga bo'lgan mehrida, bir-birini hohlashida, tushunishida va oilada doimo yaxshi kayfiyat, kulgi bolishidadir.

Oila munosabatlari, oila va uning muammolari bir qator fanlar - psixologiya, pedagogika, sotsiologiya, demografiya, iqtisodning tadqiqot ob'ekti hisoblanadi. Mutaxassislar nikohdagi hissiy munosabatlar dinamikasini, oiladagi yolg'izlik va uning buzilishining sabablarini, oilaviy tarbiyaning xususiyatlarini o'rganadilar. Oila kabi murakkab insoniy va ijtimoiy hodisaning tabiati nafaqat oila ichidagi munosabatlar, balki ijtimoiy-iqtisodiy, tarixiy, milliy va boshqa sharoitlar bilan belgilanadi. Oila jamiyat bilan birga rivojlanadi va o'zgaradi, uning eng barqaror va konservativ elementi bo'lib qoladi. Hozirgi vaqtda ijtimoiy-madaniy sharoitdagi o'zgarishlar oila va oiladan tashqari munosabatlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni keskin kuchaytirmoqda, bu ko'pincha "oilaning qadriyat inqirozi" deb ta'riflanadi. Jamiyat biologik va axloqiy jihatdan sog'lom farzand tarbiyalashga qodir bo'lgan ma'naviy barqaror oiladan manfaatdor. Yosh avlodning jismoniy, ijtimoiy, axloqiy salomatligi butun millat salomatligidir. Aynan oilada fuqaro shaxsining asoslari, uning qadriyatli munosabati va yo'nalishlari shakllanadi, uning mazmuni ijtimoiy adolatli, huquqiy va iqtisodiy jihatdan samarali jamiyat ehtiyojlariga javob beradi. Oila yaqin vaqtgacha shaxs tomonidan oilaning asosiy funksiyalarini to'g'ri bajarishda tashkiliy tamoyil bo'lib xizmat qilgan, insonning jamiyatda muvaffaqiyatli moslashishini kafolatlaydigan muayyan mehnat ko'nikmalari va qobiliyatlarini o'zlashtirish manbai bo'lgan. Oilani, uning shaxs va jamiyat hayotidagi o'rni va rolini o'rganish quyidagi sabablarga ko'ra muhim ahamiyatga ega: Insoniyat taraqqiyoti tarixi shuni

ko'rsatadiki, hozirgacha hech bir jamiyat jamiyatning ayrim o'ziga xos ijtimoiy buyurtmalarining ijrochisi sifatida oilasiz (uning ibtidoiy shakllari bo'lsa ham) qila olmadi; Oila - bu odamlarni ijtimoiy, madaniy, etnik ma'lumotlarning tashuvchisi sifatida ko'paytiradigan yagona va yagona ijtimoiy ta'lim muassasasi; Birorta ham jamoat, davlat, ijtimoiy institut qanchalik insoniy tarzda tashkil etilgan bo'lmasin, bugungi kunda zamonaviy insonning psixologik yolg'izligi muammosini hal qila olmaydi. Muvaffaqiyatli sotsializatsiya va shaxsni identifikatsiya qilish jarayonlari ijtimoiy munosabatlarning barqaror ritmini talab qiladi, shaxslararo munosabatlarning uzoq muddatli xarakterini ko'rsatadi, bu munosabatlarning diqqat markazida individualistik, masalan, gedonistik intilishlar emas, balki yuqori darajadagi intilishlarni amalga oshirishga qaratilgan. ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlar. Ijtimoiy etimlik, deviant xulq-atvor, o'smirlarning o'z joniga qasd qilishlari, ijtimoiy va maktabdagi moslashuv, bolalar fohishaligi, giyohvandlik, alkogolizm, jinoyatchilik bu bugungi kunda jamiyatda kuzatilayotgan, kelib chiqishi oila institutining holati bilan bog'liq bo'lgan asotsial hodisalarning to'liq bo'lmagan ro'yxati, va uni yo'q qilish, aksincha, faqat to'liq huquqli oila institutini yaratish bilan mumkin. Ushbu amaliy, hayotiy vazifa, birinchi navbatda, oilani, jumladan, uning zamonaviy evolyutsiyasini jiddiy ilmiy va falsafiy o'rganish talabini, demak, tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi. Oilaviy munosabatlar asoslari Oila murakkab ijtimoiy ob'ektdir. Tadqiqotchilar buni er-xotinlar, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning tarixan o'ziga xos tizimi, a'zolari nikoh yoki qarindoshlik, umumiy hayot va o'zaro ma'naviy javobgarlik bilan bog'liq bo'lgan kichik guruh sifatida, ijtimoiy zarurat sifatida belgilaydilar. aholining jismoniy va ma'naviy takror ishlab chiqarish jamiyati. Oilaviy munosabatlar axloq va huquq normalari bilan tartibga solinadi. Ularning asosi nikoh - erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarning qonuniy tan olinishi, bu bolalar tug'ilishi va oila a'zolarining jismoniy va ma'naviy salomatligi uchun javobgarlik bilan birga keladi. Oilaning mavjudligi uchun muhim shartlar qo'shma faoliyat va ma'lum bir fazoviylokalizatsiya - uy-joy, uy, mulk uning hayotining iqtisodiy asosi sifatida, shuningdek, ma'lum bir xalqning umumiy madaniyati doirasidagi umumiy madaniy muhit, e'tirof. , davlat. Shunday qilib, oila - bu nikoh - ota-onalik - qarindoshlik (qon va ma'naviyat) rishtalari bilan bog'langan, aholining ko'payishi va oilaviy avlodlar davomiyligini ta'minlaydigan yagona umumiy oilaviy faoliyatga asoslangan odamlar jamoasi. bolalarni ijtimoiylashtirish va oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash. Oila shakllari xilma-xil bo'lib, ularning tipologiyasi o'rganish mavzusiga bog'liq. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi oiladagi shaxslararo munosabatlarning qonuniyatlarini, oila ichidagi munosabatlarni (ularning barqarorligi, barqarorligi) shaxsning rivojlanishiga ta'sir qilish nuqtai nazaridan o'rganishga qaratilgan. Qonuniylklarni bilish bizga oilalar bilan amaliy ish olib borish, tashxis qo'yish va oilaviy munosabatlarni tiklashga yordam beradi. Shaxslararo munosabatlarning asosiy parametrlari status-rol farqlari, psixologik masofa, munosabatlarning valentligi, dinamikasi, barqarorligidir. Oila ijtimoiy institut sifatida o'ziga xos rivojlanish tendentsiyalariga ega. Ko'pgina zamonaviy ayollar onalikni faqat nikoh atributi sifatida qabul qilmaydi. Oilalarning uchdan bir qismi bolaning tug'ilishini nikohga to'sqinlik qiladi va ayollar erkaklarinikiga qaraganda ko'proq (mos ravishda - 36 va 29%). Ijtimoiy-madaniy me'yoriy tizim paydo bo'ldi - naslchilik etikasi: turmush qurish afzalroq, lekin shart emas; farzand ko'rish maqsadga muvofiqdir, lekin ularning yo'qligi anomaliya emas; nikohdan tashqari jinsiy hayot o'lik gunoh emas. Oilaviy munosabatlarning turlari va shakllari Oilada har bir inson individual va o'ziga xosdir: oila a'zolari o'zlarining oilaviy hayotini turlicha ko'radilar va baholaydilar. Qulaylik nikohi foyda olish maqsadida turmush qurgan odamlar ko'pincha bu ittifoqni muayyan muammoning amaliy yechimi sifatida ko'rishadi. Tarixan nikohning eng qadimgi asosi foyda bo'lgan. Turli vaqtlarda nikoh turli muammolarni hal qildi: siyosiy, sulolaviy, iqtisodiy, psixologik, jinsiy va boshqalar. Ba'zi odamlar turmush qurishning psixologik foydasini yolg'izlikdan qutqarishda ko'radi. Ular yolg'iz kelajagi uchun qo'rquv yoki tashvish tufayli turmush qurishga harakat qilishadi. Odatda, agar biz tinchligimiz va psixologik qulayligimiz uchun turmush qurmoqchi bo'lsak, unda biz kimgadir g'amxo'rlik qilish ehtiyojini qondirish yoki g'amxo'rlikni his qilish uchun oila qurishga harakat qilamiz. Erkak va ayolni birgalikda hayot uchun birlashtiradigan qulay nikohning asosiy sabablaridan birini oila qurish istagi deb hisoblash mumkin. Kutilayotgan foyda bola tarbiyasi yoki moliyaviy yordam bo'lishi mumkin. Ko'pincha oilani yaratishga kelajakdagi sherigiga og'ir uy vazifalarini bajarish zarurati yordam beradi -

yuvish, ovqat pishirish, uy-ro'zg'or buyumlarini ta'mirlash va hokazo. Hatto ko'pincha nikoh iqtisodiy nuqtai nazarga asoslanadi. Qulay nikohning yana bir turi bu sulolaviy nikohlardir. Bunga siyosiy sabablarga ko'ra nikohlar ham kiradi. Sof mantiqiy sabablarga ko'ra tashkil etilgan qulaylik uchun nikohlar ko'pincha turli muammolarni amaliy hal qiladi. Turmush o'rtoqlarning munosabatlari ikkala sherik uchun ham foydali bo'lib qolsa, ular uzoq vaqt davomida kuch va barqarorlikni saqlab qolishlari mumkin. Ba'zida nikohda mavjud bo'lgan qulaylik tobora mustahkamlanib boradi va nikohlarning o'zi asta-sekin romantizm elementlarini o'z ichiga boshlaydi. Natijada, sheriklarning munosabatlari haqiqiy sevgiga aylanadi. Zamonaviy oilaning ichki uyg'unligi asosan psixologik sabablarga bog'liq. Oilani birlashtirish uchun faqat iqtisodiy va iqtisodiy o'zaro bog'liqlik etarli emas, avvalgidan farqli o'laroq. Bu erda etakchi rolni sevgiga, turmush o'rtoqlarning uyg'un munosabatlarga intilishlariga, barcha oila a'zolari hayotining asosiy masalalari bo'yicha qarashlarining birligiga, o'zaro tushunish, hurmat, o'zaro mas'uliyat va xushmuomalalikka asoslangan oilaviy munosabatlar o'ynaydi. barcha katta yoshli oila a'zolarining bolalarga va bir-biriga qo'yadigan talablarining birligi.. Ba'zida ehtiros hayotga bo'lgan haqiqiy sevgiga aylanadi, lekin u shunchaki ehtiros bo'lib qolishi mumkin. Bunday his-tuyg'ular bilan turmush qurgan juftliklar keyinchalik "ular da umuman romantika qolmadi", "ehtiros qizg'inligi yo'qoldi" deb shikoyat qilishlari ham kam uchraydi. Bunday turmush o'rtoqlar uchun asal oyining tugashi, go'yo ishqiy ehtiros davrining tugashini va to'siqlar juda qiyin bo'lib tuyulganda, ilgari azob-uqubat va zavq aralashmasini keltirib chiqaradigan "isitma" ning yo'qolishini anglatadi. shunday kuchli. Sevgi romantikasi o'z sevgilisini o'ziga xos va go'zal deb tan olish va unga bo'lgan munosabatni o'z ichiga oladi, lekin uni sevgan yoki ideallashtirilgan shaxs sifatida emas. Romantika turmush o'rtoqlarning haqiqiy kundalik hayoti uchun zarurdir, lekin u ham nikoh ittifoqining samimiy yo'nalishlarida bo'lishi kerak. nikoh hamkorligi Agar romantik nikohlar ko'pincha mavhum orzular va fojiali azoblar asosida yaratilgan bo'lsa, unda sheriklik nikohlari haqiqiy hayotga ancha yaqinroqdir.

Baxtli oila - bu katta baxt va hamma uni saqlab qolishni xohlaydi. Oila farovonligi buzilishi mumkin bo'lgan sabablarni ko'rib chiqing. Ko'pincha, oilada muammolar turmush qurayotgan odamlarning oilaviy hayot haqida turli xil fikrlarga ega bo'lishi, oilaviy hayotdan turli xil kutishlari tufayli yuzaga keladi. Masalan, erkak nikohdan o'ziga g'amxo'rlik, g'amxo'rlik, jinsiy aloqa, e'tiborni kutishi mumkin, ayol esa farzand ko'rishga e'tibor qaratishi, nikohni bolalar uchun o'zini o'zi rad etish deb bilishi va turmush o'rtog'idan yordam kutishi mumkin va xatti-harakatlari.

Er-xotin bir-biriga adaptatsiya jarayoniga ma'lum vaqt va sharoit kerak bo'ladi. Qiz bola yangi oilaga ko'nikish uchun avvalo turmush o'rtog'I kata vositachi bo'ladi. Aytishadiki, hech bir ayol ajrashish uchun turmush qurmaydi, deya. Ba'zan ma'lum sharoitlarga moslasha olmasligi natijasida ayrim oilalarda ajrimlar kelib chiqmoqda.

Xususan, A.V. Shabayeva er xotinlikda yetakchilikning ijtimoiy-psixologik jihatlari mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, musulmon oilalardagi nikohning gender modeli er-xotinning oiladagi rolini yuksalib borishiga xizmat qilishini asoslab bergan. Er-xotinning yetakchilik munosabatlari, er-xotinning yoshi, jinsi, va etnik kelib chiqishi, shuningdek etnik kelib chiqishi, oilaviy hayotning ijtimoiy-iqtisodiy shartlari bilan izohlangan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev. Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faolyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. -T., 2017
2. S. Sh. Ummatova. „Rashk fenomenining oila mustahkamligidagi gender va yosh farqlari masalalari,, Monografiya. -Samarqand. SamDU nashriyoti, 2023-yil.
3. Абдурауф Фитрат. Оила. - Т.: Маънавият. 2000. 5. G'oziev E.G' Umumiy psixologiya 1-2 kitob T-2002 y.
4. Давлетшин М.Г., Шоумаров Ф.Е. Замонавий узбек оиласи ва унинг психологик хусусиятлари. / Узбек оиласининг этноп-психологик муаммолари. Респ. Илм. амал. анж. маъруза кискача баёни. -Т., 1993

5. Maxmudova M. Xalq pedagogikasi mazmuni asosida talaba yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash tizimi. Dis. ...ped. fan. d-ri. –T., 2007.